

Iskolai erőszak során beavatkozóvá vagy szemlélővé váló tanulók családi szocializációs háttere

© FIGULA Erika, © MARGITICS Ferenc
Nyíregyházi Főiskola, Pszichológia Tanszék, Nyíregyháza
figulae@nyf.hu

Jelen tanulmányukban a szerzők az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásmintáknak (csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő) az egyes családi szocializációs tényezőkkel való kapcsolatát vizsgálják. A családi szocializációs háttértényezőket komplexitásukban igyekeztek megragadni, vizsgálva a családi légkörnek, a szülői nevelői attitűdöknek, a szülői nevelési stílusnak, a szülői nevelési céloknak és a szülői bánásmódnak a csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő magatartásmintákkal való kapcsolatát. Kutatásuk eredményei azt mutatják, hogy a családi szocializációs tényezők leginkább a segítő beavatkozás magatartásmintával voltak kapcsolatban, de a csatlakozó beavatkozás és a szemlélő magatartásminták és egyes családi szocializációs tényezők között is igen szoros kapcsolatot tudtak kimutatni.

Bevezetés

Napjainkban egyre több iskolában megfigyelhető erőszakos eseményeken elgondolkodva a pedagógusok föltehetik a kérdést, hogy milyen tényezők befolyásolják azt, hogy egy adott tanuló milyen szerepet vállal a konfliktus során. Az iskolai erőszak az utóbbi 20 évben áll a nemzetközi kutatások középpontjában. A Skandináviából kiinduló a kutatások mára a világ több országában (legtöbb európai ország, Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália) is követőre találtak (Smith, Madsen & Moody, 1999).

Az iskolai erőszak kezdeti kutatása során az iskolai erőszakot gyakran egy kétszemélyes (diádikus) helyzetre vezették vissza, a zaklatóra és áldozatra. Akik folyamatosan zaklatják a társaikat azok a zaklatók, akik elszenvedői a zaklatásnak (bullying), azok az áldozatok. A zaklatók nemcsak fizikai erőszakkal, hanem sokszor kifinomult módon szekálják társaikat, amely komoly pszichés hatást gyakorol az áldozatokra (Espelage & Swearer, 2003).

Dodge (1991) proaktív és reaktív agressziót különböztet meg. A proaktív vagy instrumentális agresszió azt a viselkedést jelenti, amely az áldozat felé irányul, hogy megszerezze tőle a kívánt eredményt (tulajdon, hatalom vagy társas előny). Ezzel szemben, a reaktív agresszió egy kellemetlen esemény elkerülésének az eredményeként, az áldozat ellen irányuló viselkedés, ami haragot vagy frusztrációt vált ki az elkövetőből. Az erőszakos viselkedés nagy többsége proaktív agresszióknak tekinthető, mert a támadó gyakran keresi a könnyen provokálható célpontot és ezt időről – időre újra megteszi.

Olweus (1993) elkülöníti a direkt agressziót az indirekt agressziótól, Crick (1995) pedig a nyílt agressziót a rejtett agressziótól. A direkt (nyílt) agresszió magában foglalja a fizikai harcot (úgy, mint; taszigálás, lökdösés, rúgás) és a verbális fenyegető magatartást (úgy, mint gúnyolódás, kötekedés), ez szemtől – szembeni összeütközést jelent. Ellenben az indirekt (rejtett) agresszió harmadik fél bevonását jelenti, amely révén a szóbeli agresszió pletykák, csúfolódások terjesztésében

nyilvánul meg. A rejtett agresszió a kapcsolatokat közvetlenül károsító agresszió típus.

Crick és Grotpeter (1996) szerint a rejtett agresszió során a társas kapcsolatokat ártó szándékkal használják. Például egy rejtett agresszióval rendelkező fiatal a társas tevékenységekből való kirekesztéssel fenyegetheti meg a barátját, ha az nem ért egyet vele. A tanulók pletykákat terjeszthetnek a közeli társukról a megtorlás jeléül, ha a célpont nem ért egyet a többséggel. A rejtett agressziót az agresszió szóbeli megnyilvánulásaként definiálták, habár valószínűsíthető, hogy néhány tanuló fizikai erőszakon vagy a fizikai erőszakkal való fenyegetéssel keresztül károsítja a baráti kapcsolatait. *Berger* (id. Révész, 2007) a zaklatás (bullying) alábbi típusait különbözteti meg:

- Fizikai erőszak (ütés, rúgás, verés)
- Viselkedéses erőszak (pl. elvenni valaki tízóraját, összefirkálni valaki füzetét)
- Verbális erőszak: csúfolás, kigúnyolás, lekicsinylés stb.)
- Kapcsolati erőszak - más néven szociális erőszak. Az ilyen viselkedés rontja az elkövető és az áldozat társas kapcsolatát (az osztálytárs ignorálása, pl. kirekesztés a közös játékból, közös „lödörgésből”, kiptykálás stb.)

A legfrissebb kutatások felfedezték a „*cyberbullying*” jelenségét, amely a telefonon és interneten keresztül történő zaklatást jelenti (Smith, Mahdavi & Carvalho et al., 2008).

Összefoglalva, a különbözőségek ellenére a legtöbb megközelítés tartalmazza azt az elképzelést, hogy az erőszak magában foglalja mind a fizikai, mind a pszichés agressziót. Ez rendszeresen visszatérő, folyamatos viselkedési sorozatnak tekinthető, amit egy egyén vagy egyének csoportja szít, a hatalom, presztízs vagy különböző dolgok megszerzéséért (Espelage & Swearer, 2003).

Swearer és Doll (2001) szerint iskolai erőszak során a tanulók különböző zaklató és áldozat profillal írhatók le. Így nem csoportosíthatóak csupán az erőszakoskodó és áldozat kategóriák mentén, hanem; zaklatók, agresszív zaklatók, áldozatok, zaklató/áldozatok, szemlélődők és norma kontrollal bírók kategóriába is csoportosíthatók.

Az iskolai erőszak a legtöbb esetben nem elszigetelt, hanem egy csoportban lezajló jelenség, amely során a zaklató és áldozat mellett több néző is jelen van, akik csak ritkán semleges megfigyelők (Révész, 2007).

Vassné Figula és munkatársai (2008) egy 1365 fős mintát vizsgálva úgy találták, hogy az iskolai erőszak során többféle magatartásminta is elkülöníthető. Az áldozat és támadó magatartásminta mellett megkülönböztettek csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő magatartásmintákat is. A csatlakozó beavatkozás magatartásforma kivételével valamennyi magatartásformát további összetevőkkel lehet leírni.

Vassné Figula és munkatársai (2009) az iskolai erőszak szerkezetét vizsgáló kutatásuk során azt találták, hogy az általános iskolai korosztálynál (11-14 év) az iskolai erőszakra adott reakciók közül a leggyakrabban előforduló magatartásminta – nemektől függetlenül – a segítő beavatkozás volt. A segítő beavatkozás összetevői közül a békítő beavatkozás mutatkozott a leggyakrabban használt magatartásmintának. A középiskolai korosztálynál (15-18 év) az iskolai erőszakra adott magatartásmintáknál eltérést találtak a fiúk és lányok között. A lányoknál szintén a segítő beavatkozás maradt a legerősebb magatartásminta, a fiúknál viszont a támadóhoz való csatlakozó beavatkozás magatartásmintája vált a legjelentősebbé. Az iskolai erőszakra adott második legerősebb magatartásminta tekintetében szintén

jelentősebb eltérések mutatkoztak a fiúk és lányok között. A lányoknál minden korosztály esetében ez a szemlélő, az általános iskolai fiúknál a támadóhoz való csatlakozó beavatkozás, a középiskolai fiúknál pedig a segítő beavatkozás magatartásminta volt. Az iskolai erőszakra adott támadó magatartásmódot nem találták jellemzőnek egyik korosztály esetében sem. A támadó magatartásminta azonban minden korosztály esetében szignifikáns mértékben jellemzőbb volt a fiúkra, mint a lányokra. A fiúkra minden korosztály esetében szignifikáns mértékben jellemzőbb volt a fizikai és verbális erőszak alkalmazása és a támadásból származó előny átélése. Az iskolai erőszakra adott reakciók közül az áldozat magatartásmintát találták a legkevésbé jellemzőnek a vizsgált populációban. 11-12 éves korban még kb. azonos szinten váltak áldozatává az iskolai erőszaknak a lányok és a fiúk. 13-14 éves kortól kezdve viszont ezt a magatartásmintát elsősorban a lányokra találták jellemzőbbnek, ami a szignifikáns mértéket azonban egyik korosztály esetében sem érte el.

A vizsgálat célja

Jelen kutatás célja az volt, hogy feltárja az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásmintáknak (csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő) az egyes családi szocializációs tényezőkkel való kapcsolatát. A családi szocializációs háttértényezőket komplexitásukban igyekeztünk megragadni, vizsgálva a családi légkörnek, a szülői nevelői attitűdöknek, a szülői nevelési stílusnak, a szülői nevelési céloknak és a szülői bánásmódnak a csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő magatartásmintákkal való kapcsolatát.

Módszerek

Minta

A vizsgálatban 647 fő (301 lány, 346 fiú) általános és középiskolai tanuló vett részt. A vizsgálati minta iskolatípus szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

- Általános iskola felső tagozat: 293 fő (140 lány, 153 fiú)
- Középiskola: 354 fő (161 lány, 193 fiú)

A vizsgálati minta életkori átlaga a következőképpen alakult:

- Általános iskola felső tagozat: 13,2 év
- Középiskola: 16,7 év

A vizsgálat eszközei

1. A családi szocializációs hatások vizsgálata. *Goch-féle Családi Szocializációs Kérdőív* (Sallay & Dabert, 2002; Sallay & Krotos, 2004). A kérdőív a családi szocializáció következő dimenzióit írja le:

- A családi légkör típusa (szabályorientált családi légkör, konfliktusorientált családi légkör)
- A nevelési attitűdök (következetes nevelési attitűd, manipulatív nevelési attitűd, inkonzisztens nevelési attitűd)
- A nevelési stílust (támogató nevelési stílus, büntető nevelési stílus)

- A nevelési célokat (önállóságra nevelés-autonómia, mint nevelési cél, konformitásra nevelés-konformitás, mint nevelési cél).

A *Szülői Bánásmód Kérdőív magyar változata* (Tóth & Gervai, 1999). A kérdőívnek klasszikusan két skálája (gondoskodás és korlátozás) van, azonban a magyar változatban Tóth és Gervai (1999) három fő skálát különített el, amelyek mind az anyára, mind az apára vonatkoznak:

- Gondoskodás (szeretet és törődés)
- Túlvédés
- Korlátozás

A Szülői Bánásmód Kérdőívvel kapcsolatos tanulmányok szignifikáns összefüggést mutattak ki a vizsgálati személyek beszámolói és a szülői bánásmóddal kapcsolatos független beszámolók között (Parker, 1981).

2. Az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásminták vizsgálata. *Iskolai erőszak kérdőív* (Vassné Figula et al., 2008).

A kérdőívvel a következő, az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásmintákat tudtuk azonosítani:

- Áldozat
- Csatlakozó beavatkozás a támadóhoz
- Segítő beavatkozás
- Szemlélő
- Támadó

Az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásminták a csatlakozó beavatkozás magatartásforma kivételével több összetevőből állnak. Ezek a következők:

Áldozat magatartásforma:

- Kognitív (a bántás tudatos észlelése, feldolgozása)
- Affektív (a bántás érzelmi hatása)
- Testi reakció (a bántásra adott testi reakció)
- Társas támasz hiánya (el nem fogadottság az osztályközösségben)

Segítő beavatkozás magatartásforma:

- Békítő beavatkozás
- Segítségkérő beavatkozás (segítség kérése a felnőttektől)
- Affektív (belső feszültség a látott erőszak hatására)

Szemlélő magatartásforma:

- Távolságtartás
- Félelem

Támadó magatartásforma:

- Fizikai agresszió
- Verbális agresszió
- Kirekesztés
- A támadásból származó előny

A vizsgálati csoportok kialakításának szempontjai

A vizsgálati csoportok kialakításánál az Iskolai Erőszak Kérdőív csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő magatartásmintákat vizsgáló skáláin elért eredményeket vettük figyelembe, ezen belül is azt, hogy a minta melyik kvartilisébe kerültek a vizsgálati személyek (1. táblázat).

1. táblázat. Az Iskolai Erőszak Kérdőív csatlakozó beavatkozó, segítő beavatkozó és szemlélő magatartásmintákat vizsgáló skáláin elért eredmények kvartilisei

Családi Szocializációs Kérdőív skálái	Kvartilisek	
	Első	Negyedik
Csatlakozó beavatkozás	<0	>2
Segítő beavatkozás	<4	>11
Szemlélő	<2	>9

Az iskolai erőszak során csatlakozó beavatkozóvá váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Csatlakozó beavatkozás skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek (111 fő, 21 lány, 90 fiú). Az iskolai erőszak során csatlakozó beavatkozóvá nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik az Csatlakozó beavatkozás skálán elért eredményeik alapján a minta első kvartilisébe estek (361 fő, 211 lány, 150 fiú). Az iskolai erőszak során segítő beavatkozóvá váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Segítő beavatkozás skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek (189 fő, 108 lány, 81 fiú). Az iskolai erőszak során segítő beavatkozóvá nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik az Segítő beavatkozás skálán elért eredményeik alapján a minta első kvartilisébe estek (185 fő, 58 lány, 127 fiú).

Az iskolai erőszak során szemlélővé váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Szemlélő skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek (183 fő, 95 lány, 88 fiú). Az iskolai erőszak során szemlélővé nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik az Szemlélő skálán elért eredményeik alapján a minta első kvartilisébe estek (201 fő, 78 lány, 123 fiú).

Eredmények

1. Különbségek a családi szocializációs háttértényezőkben az iskolai erőszak során előforduló csatlakozó beavatkozás, segítő beavatkozás és szemlélő magatartásminták különböző szintjei szerint. Megvizsgáltuk, hogy az Iskolai Erőszak Kérdőívnek az iskolai erőszak során előforduló csatlakozó beavatkozás, segítő beavatkozás és szemlélő magatartásmintákat vizsgáló skáláin elért eredmények alapján létrehozott alacsonyabb értékeket (első kvartilis), illetve magasabb értéket (negyedik kvartilis) elérő vizsgálati csoportok között milyen különbségek mutatkoznak családi szocializációs háttértényezők területén. A 2. táblázat a Csatlakozó beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

2. táblázat. A Csatlakozó beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Családi Szocializációs Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Csatlakozó beavatkozó (n=21fő)	Nem csatlakozó beavatkozó (n=211fő)	Csatlakozó beavatkozó (n=90fő)	Nem csatlakozó beavatkozó (n=150fő)
Családi légkör	Szabályorientált	12,7*	10	10,5	10,5
	Konfliktusorientált	12,7	11,7	12,3**	10,6
Szülői nevelői attitűd	Manipulatív	14,1**	10,4	13**	9,8
	Inkonzisztens	9	7,4	8,2*	6,9
	Következetes	11,3	11,2	10,9	10,2
Szülői nevelési stílus	Büntető	14,6	16,4	15,2	15,7
	Támogató	26,2	27,3	25,5	26,6
Szülői nevelési cél	Konformitásra nevelés	28,3	26,5	25,6	27,9
	Önállóságra nevelés	21,5	21,8	22,2	20,5

*= $p<0,05$, **= $p<0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy – nemi hovatartozástól függetlenül – az iskolai erőszak során csatlakozó beavatkozóvá váló tanulók a szülők nevelői attitűdjét manipulatívnek, a lányok pedig emellett inkonzisztensnek is találták. Ezen túl a lányok a családjuk légkörét konfliktusokkal terheltnek, a fiúk pedig inkább túlzottan szabályorientáltak érezték.

A 3. táblázat a Csatlakozó beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

3. táblázat. A Csatlakozó beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Szülői Bánásmód Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Csatlakozó beavatkozó (n=21fő)	Nem csatlakozó beavatkozó (n=211fő)	Csatlakozó beavatkozó (n=90 fő)	Nem csatlakozó beavatkozó (n=150fő)
Gondoskodás	Anyai	27,1	31,1*	26,1	28,9**
	Apai	24,8	28,6*	24,7	27,5*
Túlvédés	Anyai	8,7*	6,2	8,6**	5,6
	Apai	9**	5,1	6,8*	5
Korlátozás	Anyai	8,2	7,8	7,2	7,7
	Apai	8,5	8,3	6,7	7,7

*= $p<0,05$, **= $p<0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy –nemi hovatartozástól függetlenül– az iskolai erőszak során csatlakozó beavatkozóvá váló tanulók szüleinek a bánásmódját a kevés anyai és apai gondoskodás és a túlzott anyai és apai túlvédés jellemezte.

A 4. táblázat a Segítő beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

4. táblázat. A Segítő beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Családi Szocializációs Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Segítő beavatkozó (n=108fő)	Nem segítő beavatkozó (n=58fő)	Segítő beavatkozó (n=81fő)	Nem segítő beavatkozó (n=127fő)
Családi légkör	Szabályorientált	11,5**	8,4	11,8*	10,1
	Konfliktusorientált	12,2	11,8	11,4	11,2
Szülői nevelői attitűd	Manipulatív	11,4	10,3	12,1**	9,9
	Inkonzisztens	7,9	6,5	8,5*	7,1
	Következetes	11,1	10,7	11,1	10
Szülői nevelési stílus	Büntető	17,7**	14,1	16,4**	13,8
	Támogató	28,4	26,3	27	24,6
Szülői nevelési cél	Konformitásra nevelés	27,2	23,5	30,8**	23,7
	Önállóságra nevelés	22,3	21	20,6	20,2

*= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy –nemi hovatartozástól függetlenül– az iskolai erőszak során segítő beavatkozóvá váló tanulók a családjuk légkörét túlzottan szabályorientáltnak érezték, a szülők nevelési stílusát pedig túlzottan büntetőnek találták. Ezen felül a segítő beavatkozóvá váló fiúk szülei nevelői attitűdjét manipulatívnek és inkonzisztensnek, a szülőket pedig túlzottan konformitásra nevelőknek találták.

Az 5. táblázat a Segítő beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

5. táblázat. A Segítő beavatkozás skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Szülői Bánásmód Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Segítő beavatkozó (n=108fő)	Nem segítő beavatkozó (n=58fő)	Segítő beavatkozó (n=81fő)	Nem segítő beavatkozó (n=127fő)
Gondoskodás	Anyai	30,3	29,9	28,2	26,5
	Apai	28,2	26,3	27,5	25,2
Túlvédés	Anyai	7,1*	5,3	7,7	6,4
	Apai	6,7*	4,8	7	5,8
Korlátozás	Anyai	7,6	7,3	7,1	8,1
	Apai	7,8	8,6	7,2	8,5

*= $p<0,05$, **= $p<0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy az iskolai erőszak során segítő beavatkozóvá váló lányok szüleinek a bánásmódját a túlzott anyai és apai túlvédés jellemezte. A fiúk esetében nem találtunk szorosabb kapcsolatot a csatlakozó beavatkozás magatartásminta és a szülői bánásmód között.

A 6. táblázat a Szemlélő skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

6. táblázat. A Szemlélő skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Családi Szocializációs Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Családi Szocializációs Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Szemlélő (n=95 fő)	Nem szemlélő (n=78 fő)	Szemlélő (n=88 fő)	Nem szemlélő (n=123 fő)
Családi légkör	Szabályorientált	11*	9,3	11,3	10
	Konfliktusorientált	12,7**	10,2	12,4	11,3
Szülői nevelői attitűd	Manipulatív	11*	9,1	12,9**	10,2
	Inkonzisztens	8*	6,5	8,6	7,3
Szülői nevelési stílus	Következetes	11	10,7	11,7**	9,4
	Büntető	17,1**	15,1	17,5**	14
Szülői nevelési cél	Támogató	28,4	27,6	26,5	24,5
	Konformitásra nevelés	28,5**	24,4	30,1**	24,4
Szülői nevelési cél	Önállóságra nevelés	23,2	21,3	20,9	19,5

*= $p<0,05$, **= $p<0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy –nemi hovatartozástól függetlenül– az iskolai erőszak során szemlélővé váló tanulók, a szüleiket túlzottan konformitásra nevelőknek, a szülők nevelői attitűdjét manipulatívnek, a nevelési stílusát büntetőnek találták.

Ezeket túl az iskolai erőszak során szemlélővé váló lányok a családjuk légkörét konfliktusokkal terheltnek, túlzottan szabályorientáltnak érezték, a szüleik nevelői

attitűdjét inkonzisztensnek találták. Az iskolai erőszak során szemlélővé váló fiúk pedig a szülei nevelői attitűdjét túlzottan következetesnek tartották.

A 7. táblázat a Szemlélő skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagait, valamint az összehasonlító statisztikai vizsgálatát (kétmintás t-próba) eredményeit mutatja be, a nemeknek megfelelően.

7. táblázat. A Támadó/áldozat skála alapján kialakított vizsgálati csoportoknak a Szülői Bánásmód Kérdőív egyes skáláin elért átlagai

Szülői Bánásmód Kérdőív		Lányok		Fiúk	
		Szemlélő (n=95 fő)	Nem szemlélő (n=78 fő)	Szemlélő (n=88 fő)	Nem szemlélő (n=123 fő)
Gondoskodás	Anyai	0	31,6	27,2	27,1
	Apai	27,8	29,7	25,4	25,5
Túlvédés	Anyai	7,1	5,9	7,7*	6
	Apai	6,7	5,8	7,2*	5,4
Korlátozás	Anyai	7,5	7,9	7,5	8
	Apai	7,8	8,2	7,7	8

*= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$.

A táblázatból kitűnik, hogy az iskolai erőszak során szemlélővé váló fiúk szüleinek a bánásmódját a túlzott anyai és apai túlvédés jellemezte. A lányok esetében nem találtunk szorosabb kapcsolatot a szemlélő magatartásminta és a szülői bánásmód között.

2. *Az iskolai erőszak során előforduló csatlakozó beavatkozás, segítő beavatkozás és szemlélő magatartásminták kapcsolata a családi szocializációs háttértényezőkkel.* Az iskolai erőszak során előforduló csatlakozó beavatkozás, segítő beavatkozás és szemlélő magatartásminták és a családi szocializációs hatások (családi légkör, szülői nevelői attitűdök, szülői nevelési stílusok, szülői nevelési célok, szülői bánásmód) közötti kapcsolat erősségét a 8. táblázat mutatja be. A szülői nevelői attitűdök, szülői nevelési stílusok, szülői nevelési célok esetében – a szülői bánásmód vizsgálatához hasonlóan – külön vizsgáltuk az anyai és apai nevelői hatásokat, valamint a fenti változók esetében bevettük a vizsgált változók sorába az anyai és apai nevelői hatások közötti különbségeket is.

8. táblázat. Az iskolai erőszak során előforduló csatlakozó beavatkozás, segítő beavatkozás és szemléltő magatartásminták és a családi szocializációs háttértényezők közötti korrelációk (Pearson)

Családi Szocializációs és a Szülői Bánásmód Kérdőív Skálái		Csatlakozó beavatkozó		Segítő beavatkozó		Szemléltő	
		Lányok	Fiúk	Lányok	Fiúk	Lányok	Fiúk
Családi légkör	Szabályorientált	0,144*	0,018	0,218**	0,104	0,170**	0,111*
	Konfliktusorientált	0,061	0,128*	0,032	-0,016	0,149**	0,101
Szülői nevelői attitűd	Manipulatív (anya)	0,147*	0,239**	0,086	0,143**	0,131*	0,192**
	Manipulatív (apa)	0,202**	0,106*	0,070	0,192**	0,040	0,204**
	Manipulatív (különbség)	-0,020	0,244**	0,053	0,063	0,201**	0,103
	Inkonzisztens (anya)	0,102	0,106	0,093	0,086	0,090	0,120*
	Inkonzisztens (apa)	0,095	0,027	0,029	0,087	0,101	0,165**
	Inkonzisztens (különbség)	0,026	0,095	0,013	-0,039	0,164*	-0,063
	Következetes (anya)	-0,059	-0,006	-0,034	0,056	0,107	0,192**
	Következetes (apa)	0,023	0,070	-0,065	0,083	0,052	0,178**
Szülői nevelési stílus	Következetes (különbség)	0,030	0,101	0,034	0,027	0,011	0,018
	Büntető (anya)	-0,072	-0,005	0,275**	0,162**	0,133*	0,227**
	Büntető (apa)	-0,052	-0,009	0,215**	0,180**	0,139*	0,153**
	Büntető (különbség)	-0,104	0,085	-0,064	-0,010	-0,017	-0,037
	Támogató (anya)	-0,003	-0,008	0,125*	0,090	0,084	0,078
	Támogató (apa)	-0,016	-0,009	0,110	0,156**	0,062	0,139*
Szülői nevelési cél	Támogató (különbség)	-0,055	0,024	0,074	0,055	0,061	0,028
	Konformitásra nevelés (anya)	0,094	-0,082	0,132*	0,249**	0,141*	0,211**
	Konformitásra nevelés (apa)	0,077	-0,086	0,112	0,282**	0,142*	0,180**
	Konformitásra nevelés (különbség)	0,076	0,174**	0,017	-0,076	-0,027	-0,032
	Önállóságra nevelés (anya)	-0,002	0,042	0,049	0,023	0,051	0,070
	Önállóságra nevelés (apa)	0,035	0,067	0,031	0,120*	0,081	0,046
Gondoskodás	Önállóságra nevelés (különbség)	-0,017	0,065	-0,036	0,015	0,144*	0,072
	Anyai	-	-	0,073	0,105	-0,035	0,008
Túlvédés	Apai	0,162**	0,143**	0,059	0,144**	-0,033	-0,035
	Anyai	-	-0,121*	0,076	0,076	0,115*	0,136*
Korlátozás	Apai	0,151**	0,195**	-0,073	0,076	0,115*	0,136*
	Anyai	0,205**	0,103	0,115*	0,067	0,101	0,129*
Korlátozás	Anyai	0,037	-0,064	-0,008	-0,107*	-0,007	-0,006
	Apai	-0,011	-0,089	-0,077	-0,123*	-0,036	0,004

*= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$.

A csatlakozó beavatkozás magatartásminta és a családi légkör kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy a csatlakozó beavatkozás magatartásminta lányoknál a

szabályorientált, fiúknál a konfliktusorientált családi légkörrel volt igen szoros, pozitív irányú kapcsolatban.

A szülői nevelői attitűdök közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai és apai manipulatív és inkonzisztens nevelői attitűdök és a csatlakozó beavatkozás magatartásforma között. Ezeken felül a fiúk esetében a csatlakozó beavatkozás magatartásforma szoros, pozitív irányú kapcsolatot mutatott még az anyai és apai manipulatív nevelői attitűd közötti különbséggel is.

A szülői nevelési stílus és a csatlakozó beavatkozás magatartásforma között nem tudunk egyik nemnél sem szorosabb kapcsolatot kimutatni. A szülői nevelési célok közül csak a fiúknál találtunk igen szoros pozitív irányú kapcsolatot az anyai és apai konformitásra nevelés közötti különbség és a csatlakozó beavatkozás magatartásforma között.

A szülői bánásmód és a csatlakozó beavatkozás magatartásforma kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy a csatlakozó beavatkozás magatartásforma –nemi hovatartozástól függetlenül– szoros, negatív irányú kapcsolatban volt az anyai és apai gondoskodással, szoros, pozitív irányú kapcsolatban pedig az anyai túlvédéssel. Ezeken felül a lányok esetében a csatlakozó beavatkozás magatartásforma szoros, pozitív irányú kapcsolatban volt még az apai túlvédéssel is.

A segítő beavatkozás magatartásminta és a családi légkör kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy a segítő beavatkozás magatartásminta lányoknál a szabályorientált családi légkörrel volt igen szoros, pozitív irányú kapcsolatban. A szülői nevelői attitűdök közül csak a fiúknál találtunk igen szoros pozitív irányú kapcsolatot az anyai és apai manipulatív nevelői attitűd és a segítő beavatkozás magatartásforma között.

A szülői nevelési stílusok közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai és apai büntető nevelési stílus és a segítő beavatkozás magatartásforma között. Ezeken felül a lányok esetében a segítő beavatkozás magatartásforma szoros pozitív irányú kapcsolatot mutatott még az anyai támogató, a fiúknál pedig az apai támogató nevelési stílussal.

A szülői nevelési célok közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai konformitásra nevelés és a segítő beavatkozás magatartásforma között. Ezeken felül a fiúknál a segítő beavatkozás magatartásforma szoros pozitív irányú kapcsolatot mutatott még az apai konformitásra és önállóságra neveléssel is.

A szülői bánásmód és a segítő beavatkozás magatartásforma kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy ezen a területen jelentős eltérés volt kimutatható a nemek között. A segítő beavatkozás magatartásforma lányoknál csak az apai túlvédéssel mutatott szorosabb, pozitív irányú kapcsolatot. A fiúknál kicsit bonyolultabb volt a kapcsolat jellege. Náluk a segítő beavatkozás magatartásforma szoros pozitív irányú kapcsolatban volt az apai gondoskodással és szoros negatív irányú kapcsolatban az anyai és apai korlátozással.

A szemlélő magatartásminta és a családi légkör kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy a szemlélő magatartásminta –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot volt a szabályorientált családi légkörrel. Ezen kívül a lányoknál a konfliktusorientált családi légkörrel is igen szoros, pozitív irányú kapcsolatban volt ez a magatartásminta.

A szülői nevelői attitűdök közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai manipulatív nevelői attitűd és a szemlélő magatartásforma között. Ezeken kívül a fiúknál a szemlélő magatartásforma szoros, pozitív irányú kapcsolatot mutatott még az apai manipulatív, az anyai és apai

inkonzisztens és az anyai és apai következetes nevelői attitűdökkel. Ezzel szemben a lányoknál a szemlélő magatartásforma csak szülői manipulatív és inkonzisztens nevelői attitűdök közötti különbséggel volt szorosabb kapcsolatban.

A szülői nevelési stílusok közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai és apai büntető nevelési stílus és a szemlélő magatartásforma között. Ezeken felül a fiúknál a szemlélő magatartásforma szoros pozitív irányú kapcsolatot mutatott még az apai támogató nevelési stílussal is. A szülői nevelési célok közül –nemi hovatartozástól függetlenül– igen szoros pozitív irányú kapcsolatot találtunk az anyai és apai konformitásra nevelés és a szemlélő magatartásforma között. Ezeken felül a lányoknál a szemlélő magatartásforma szoros pozitív irányú kapcsolatot mutatott még a szülői önállóságra nevelés közötti különbséggel is.

A szülői bánásmód és a csatlakozó beavatkozás magatartásforma kapcsolatát vizsgálva azt találtuk, hogy a szemlélő magatartásforma –nemi hovatartozástól függetlenül– szoros, pozitív irányú kapcsolatban volt az anyai túlvédéssel. Ezeken felül a fiúknál a szemlélő magatartásforma szoros, pozitív irányú kapcsolatban volt még az apai túlvédéssel is.

A továbbiakban azokat a családi szocializációs háttértényezőket, amelyek a lineáris korrelációs vizsgálat eredményeként szorosabb kapcsolatban álltak az egyes vizsgált magatartásmintákkal (minimálisan 0,10-as kapcsolati erősség, legalább 5%-os szignifikancia szint mellett) többszörös lineáris regresszió elemzésbe (stepwise method) vontuk be, melyben függő változóként az iskolai erőszak során előforduló vizsgált magatartásminták, prediktorként a vizsgált családi szocializációs háttértényezők kerültek. A 9. táblázat a csatlakozó beavatkozás magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be.

9. táblázat. Egyes családi szocializációs tényezők kapcsolata a csatlakozó beavatkozás magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

Prediktor	Béta	t	p<
<i>Lányok: $F_{totál}=9,888$; $df=2/301$; $p<0,001$</i>			
Apai túlvédés	0,156	2,620	0,009
Apai manipulatív nevelői attitűd	0,150	2,528	0,0012
<i>Fiúk: $F_{totál}=14,643$; $df=2/346$; $p<0,000$</i>			
Szülői manipulatív nevelői attitűd közötti különbség	0,209	3,903	0,000
Anyai túlvédés	0,144	2,694	0,007

A csatlakozó beavatkozás magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül anyai túlvédéssel és az apai manipulatív nevelői attitűddel mutatott szoros, pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a csatlakozó beavatkozás varianciájának 6,8%-át magyarázták. A csatlakozó beavatkozás magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül az anyai és apai manipulatív nevelői attitűd közti különbséggel és az anyai túlvédéssel mutatott szoros, pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a csatlakozó beavatkozás varianciájának 7,9%-át magyarázták. A 10. táblázat a segítő beavatkozás magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be

10. táblázat. Egyes családi szocializációs tényezők kapcsolata a segítő beavatkozás magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

Prediktor	Béta	t	p<
<i>Lányok: $F_{\text{totál}}=15,162$; $df=2/301$; $p < 0,000$</i>			
Anyai büntető nevelési stílus	0,226	3,855	0,000
Szabályorientált családi légkör	0,139	2,350	0,019
<i>Fiúk: $F_{\text{totál}}=16,446$; $df=3/346$; $p < 0,000$</i>			
Apai konformitásra nevelés	0,220	4,140	0,000
Apai manipulatív nevelői attitűd	0,218	4,010	0,000
Apai gondoskodás	0,161	2,888	0,004

A segítő beavatkozás magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül az anyai büntető nevelési stílussal és a szabályorientált családi légkörrel mutatott szoros, pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a segítő beavatkozás varianciájának 9,2%-át magyarázták.

A segítő beavatkozás magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül az apai konformitásra neveléssel, az apai manipulatív nevelői attitűddel és az apai gondoskodással mutatott szoros, pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a segítő beavatkozás varianciájának 12,7%-át magyarázták. A 11. táblázat a szemlélő magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be

11. táblázat. Egyes családi szocializációs tényezők kapcsolata a szemlélő magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

Prediktor	Béta	t	p<
<i>Lányok: $F_{\text{totál}}=5,731$; $df=1/301$; $p < 0,018$</i>			
Szülői manipulatív nevelői attitűd közötti különbség	0,191	2,394	0,018
<i>Fiúk: $F_{\text{totál}}=16,087$; $df=2/346$; $p < 0,000$</i>			
Anyai büntető nevelési stílus	0,212	4,076	0,000
Apai manipulatív nevelői attitűd	0,187	3,607	0,000

A szemlélő magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül csak a szülői manipulatív nevelői attitűd közötti különbséggel mutatott szoros pozitív irányú kapcsolatot, mely a szemlélővé válás varianciájának 3,6%-át magyarázták. A szemlélő magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont családi szocializációs háttértényezők közül az anyai büntető nevelési stílus és az apai manipulatív nevelői attitűddel mutatott szoros, pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a szemlélővé válás varianciájának 8,6%-át magyarázták.

Összefoglalás

Feltáró jellegű vizsgálatunkban az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásminták közül a csatlakozó beavatkozás, a segítő beavatkozás és a szemlélő magatartásmintáknak az egyes családi szocializációs tényezőkkel való kapcsolatát vizsgáltuk.

Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a családi szocializációs tényezők leginkább a segítő beavatkozás magatartásmintával voltak kapcsolatban, de a

csatlakozó beavatkozás és a szemléltető magatartásminták és egyes családi szocializációs tényezők között is igen szoros kapcsolatot tudunk kimutatni.

A segítő beavatkozás magatartásminta családi szocializációs háttértényezői eltérést mutattak a lányok és fiúk esetében. A lányok akkor képesek segítően beavatkozni iskolai erőszak esetén, ha erősen szabályorientált családi légkörben nőttek fel, valamint az anyjuk nevelési stílusa túlzottan szigorú, büntető volt. A fiúknál a segítő beavatkozásra való készség egyértelműen az apai neveléssel volt összefüggésben. Kutatási eredményeink szerint iskolai erőszak során azok a fiúk képesek segítően beavatkozni, akiktől az apjuk túlzott konformitást várt el, ezért erősen manipulálta őket ennek érdekében, miközben a háttérben érezték az apa elfogadó szeretetét.

Figula Erika, Margitics Ferenc és Pauwlik Zsuzsa (2010) kutatásai során vizsgálták azt is, hogy az egyes családi szocializációs hatások milyen kapcsolatban vannak az iskolai erőszak során előforduló egyes magatartásmintákkal. A segítő beavatkozás magatartásforma összetevőit vizsgálva azt találták, hogy míg a szabályorientált családi légkör és a manipulatív szülői nevelői attitűd inkább békítő beavatkozásra, addig a büntető szülői nevelői attitűd inkább a felnőttektől való segítségkérésre hat ösztönzően. A túlzott konformitásra nevelés pedig egyaránt készítet segítségkérő és békítő beavatkozásra. *Margitics és munkatársai* (in press) pedig azt mutatták ki, hogy az apai gondoskodás elsősorban a felnőttektől való segítségkérésre ösztönöz.

A támadóhoz való csatlakozó beavatkozás magatartásformára –nemi hovatartozástól függetlenül– elsősorban azok a tanulók képesek, akiknek az anyja túlzottan túlvédő volt. A lányoknál megerősíti ezt a magatartásformát, ha az anyai túlvédés erős apai manipulatív törekvésekkel társul. A fiúkat viszont az anyai túlvédésen túl az készíteti a támadóhoz való csatlakozásra, ha a szülei közül az egyik (mindegy, hogy az apa vagy az anya) erősen manipulatív nevelői attitűddel rendelkezik.

Legkevésbé a szemléltető magatartásforma volt kapcsolatban a családi szocializációs hatásokkal. Ezek a családi szocializációs tényezők ebben az esetben is eltérést mutattak a lányok és fiúk esetében. Iskolai erőszak során a lányok akkor maradnak szemléltetők, ha a szülei közül az egyik (mindegy, hogy az apa vagy az anya) erősen manipulatív nevelői attitűddel rendelkezik. A fiúkat pedig a túlzottan szigorú, büntető anyai nevelési stílussal párosuló erős apai manipulatív nevelői attitűd tartja meg a szemléltető pozícióban.

Figula Erika, Margitics Ferenc, Pauwlik Zsuzsa és Szatmári Ágnes (2010) a szemléltető magatartásforma egyes összetevőit vizsgálva úgy találták, hogy míg a túlzottan büntető szülői nevelési stílus mindkét nemnél szoros kapcsolatban áll a félelem nélküli távolságtartással, addig a manipulatív szülői attitűd csak a fiúknál mutatott ilyen összefüggést.

Mivel a családi szocializációs hatások mindegyik vizsgált magatartásforma esetében az adott magatartásforma varianciájának csak aránylag kis százalékát magyarázták, ezért a kutatásunk során feltárt összefüggések csak hajlamosító tényezőként értelmezhetők, amelyek számos más, jelen kutatás során általunk nem vizsgált tényezővel összefüggésben értelmezhetők.

Az iskolai erőszak ökológiai szempontú megközelítése szerint az iskolai erőszak, inter- és intraperszonális tényezők bonyolult kölcsönhatásának eredményeként létrejövő, ökológiai jelenség. Az egyéni jellemzőket az ökológiai környezet változatossága együttesen befolyásolja. Ide tartoznak; a kortársak, a család, az iskola és a közösségi tényezők. A kutatások egyértelműen dokumentálták, hogy a társak

cselekedetei, a tanárok és más felnőttek az iskolában, az iskolai tér fizikai jellemzői, a családi tényezők, a kulturális jellemzők (úgy, mint származás és nemzetiség), és még a közösségi tényezők is hozzájárulnak az iskolai erőszak kialakulásához és fenntartásához (Dishion, French & Patterson 1995; Swearer & Doll, 2001).

Irodalomjegyzék

- CRICK, N. R. (1995): Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Development and Psychopathology*, (7), 313-322.
- CRICK, N. R., & GROTPETER, J. K. (1996): Children's treatment by peers: Victim of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology*, 8: 367-380.
- DISHION, T. J., FRENCH, D. C., & PATTERSON, G. R., (1995): The development and ecology of antisocial behavior. In CICCHETTI, D. J., COHEN, J. (Eds.): *Developmental Psychopathology, Vol. 2: Risk, disorder and adaptation* (pp. 421-471). New York: John Wiley & Sons.
- DODGE, K. A. (1991): The structure and function of reactive and protective aggression. In Pepler, D. J., & Rubin, K. H. (Eds.): *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 201-216). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- ESPELAGE, D. L., & SWEARER, S. M. (2003): Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here? *School Psychology Review*, 32 (3), 365-383.
- FIGULA Erika, MARGITICS Ferenc, & PAUWLIK Zsuzsa (2010): *Családi szocializáció és iskolai erőszak*. Nyíregyháza: Élmény '94 Könyvkiadó.
- MARGITICS Ferenc, FIGULA Erika, PAUWLIK Zsuzsa, & SZATMÁRI Ágnes (2010): A szülői bánásmód hatása az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásmintákra. *Magyar Pedagógia*, 110 (3), 211-238.
- OLWEUS, D. (1993): Bully/victim problems among school children: Long-term consequences and an effective intervention program. In Hodhings, S. (Ed.): *Mental disorder and crime* (pp. 317-349). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- PARKER, G. (1981): Parental representations of patients with anxiety neurosis. *Acta Psychiatr Scand*, 63 (1), 33-36.
- RÉVÉSZ GYÖRGY (2007): Erőszak az iskolában. In Péley B., & Révész Gy. (szerk.): *Autonómia és identitás. Tanulmányok Kézdi Balázs 70. születésnapjára* (pp. 162-179). Pécs: Pannónia Könyvek.
- SALLAY H., & DABERT, C. (2002): Women's perception of parenting: a German-Hungarian comparison, *Applied Psychology in Hungary*, (3-4), 55-56.
- SALLAI Hedvig, & KROTOS Hajnalka (2004): Az igazságos világba vetett hit fejlődése: japán és magyar kultúrközi összehasonlítás. *Pszichológia*, 24, 233-252.
- SMITH, P. K., MADSEN, K. C., & MOODY, K. C. (1999): What causes the age decline in reports of being bullied at school? Toward a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research*, 41, 267-285.
- SMITH, P. K., MAHDAVI, J., CARVALHO, M., FISHER, S., RUSSEL, S., & TIPPET, N. (2008): Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 49, 376-385.
- SWEARER, S. M., & DOLL, B. (2001): Bullying in schools: An ecological framework. *Journal of Emotional Abuse*, (2), 7-23.
- TÓTH Ildikó, & GERVAI Judit (1999): Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): a Parental Bonding Instrument magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54, 551-566.
- VASSNÉ FIGULA Erika, MARGITICS Ferenc, & PAUWLIK Zsuzsa et al. (2008): *Az Iskolai Erőszak Kérdőív*. Felhasználó kézikönyv. Nyíregyháza: Krúdy Könyvkiadó.
- VASSNÉ FIGULA Erika, MARGITICS Ferenc, & PAUWLIK Zsuzsa et al. (2009): Az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásminták vizsgálata általános és középiskolás diákoknál. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 10, 77-110.